

TIHOMIR CIPEK (UR.)

KULTURA SJEĆANJA: 1991.

POVIJESNI LOMOVI I SVLADAVANJE PROŠLOSTI

Naklada Disput, Zagreb,
2011., str. 394.

Tihomir Cipek, urednik zbornika *Kultura sjećanja: 1991. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, u radu „Povijest uzvraća udarac; Nacija i demokratska legitimacija“, kulturu sjećanja shvaća kao nešto od temeljne važnosti za čovjeka i njegovu sudbinu. Zajednička pamćenja skupine ljudi sjedinjuju se u jedno kolektivno sjećanje, što je krucijalno za definiranje međusobnog osjećaja pripadnosti, a time i za formiranje nacije. Autor zbornika radova u kojem politolozi, komunikolozi, filozofi i ostali stručnjaci izlažu svoja istraživanja kulture sjećanja naglašava da nije svako sjećanje ujedno i povijesno sjećanje, tj. da određena skupina ili pojedinci posjeduju sjećanje, no ono ne mora nužno biti posve vjeran prikaz onoga što se dogodilo.

Sjećanje i povijest jesu u međusobnoj korelaciji, no nikako nisu jedan te isti pojam. Kultura sjećanja koja se nameće, ako je povijest sustavno izložena neobjektivnom i oktroiranom interpretiranju, nerijetko je vrlo pristrana. S obzirom da kultura sjećanja implicira daljnji razvitak društva, nalazimo posve opravdanim preispitivanje kako same kulture tako i tumačenja povijesnih zbivanja. Bit ideje sadržan je u sljedećem citatu: „Stoga ne treba živjeti opterećen prošlošću, nego prošlost treba kritički istražiti i prikazati, ukratko, treba ovladati prošlošću, a ne dopustiti da ona ovlada sadašnjošću“. Knjiga je podijeljena u četiri dijela: 1. Teorije sjećanja i politička legitimacija; 2. Studije slučaja (kontekst sjećanja na rat u SFRJ te međusobnih percepcija nacije); 3. Nacije i sjećanja u Bosni i Hercegovini; 4. Udžbenici povijesti historiografija.

U radu Nebojše Petrovića i Milene Dulanović; „Dometi i ograničenja ličnih sećanja u osvetljavanju traumatične prošlosti“ nalazimo konkretan slučaj preispitivanja kulture sjećanja u ratovima na području bivše SFRJ. Prisutna su tri glavna motiva odnosno ideje: 1. poslijeratno građenje mira i

prevenciju budućih konflikata; 2. ideja da istina umiruje želju za osvetom; 3. vjera u terapijski učinak koji na žrtve, ali i na počinitelje, ima iznošenje istine. No, tekst sugerira da su dometi tog sjećanja ograničeni subjektivnošću pristupa, koji može biti pojačan ovisno o proživljenom traumatičnom iskustvu osobe, ali i obrazovanju, osobnim stavovima, sredinom u kojoj živi itd. Glavna sugestija koja se provlači kroz rad jest da je za građenje budućeg mira zaborav ipak bitniji, jer oslobađa od krivnje i osvete, te svojevrsne dužnosti i obveze sjećanja i poistovjećivanja. Suočavanje s prošlošću kontekstualizira stvari i traga za istinom; zaborav ne traga za istinom, ali dopušta svemu da izbljedi i nestane.

Rad Brigitte Malenice „Iz tamnice u državotvorni raj“ bavi se mitom o partizanstvu i bratstvu i jedinstvu kao temeljnoj dogmi u kojoj „narod“ i država pronalaze svoju prošlost koja je u godinama rata poprimila negativan kontekst. Jedan od poznatijih primjera možemo naći u Memorandumu srpske akademije nauka i umjetnosti, obrađenog u radu Nebojše Blanušića „Sablast Jugoslavije: delegitimiranje političke zajednice putem teorija zavjera“. U radu se spominje iskonstruirana zavjera Hrvata i Komunističke partije Jugoslavije protiv Srba. Narativ žrtve postaje središnjim dijelom velikosrpske propagandne djelatnosti. Propagandna mašinerija s obiju sukobljenih strana nameće određenu viziju trenutačnih zbivanja. U Hrvatskoj često nalazimo fraze tipa „Uskrs Hrvatske“, „Uskrs slobode“ te izlazak iz mučeništva i tamnice bivšeg sistema zajedno s HDZ-om, ne kao strankom, nego nacionalnim pokretom. Također se događa prozivanje, napadanje i optuživanje neistomišljenika za izdaju te se u takvim okolnostima politički uspjeh čini jednostavnijim.

Božo Skoko studijom „Moć stereotipa: Srbi o Hrvatima – prije, za vrijeme i nakon sukoba“ navodi podatke istraživanja o predrasudama prije i poslije rata o međusobno zaraćenim stranama. S obzirom na uvjete, karakteristike dolaze do izražaja odnosno postaju naglašenije s obzirom na kontekst vremena. Primjerice, Srbi o Hrvatima misle da su čišći, inteligentniji, kulturniji i vredniji, ali i sebičniji, podmukliji, neiskreniji te da ne vole druge narode znatno više nego što su to mislili prije rata. Također je bilo i stavova koji su išli u suprotnom smjeru od strane hrvatskih i bosanskih ispitanika. Vremenom su se stavovi jednih o drugima međusobno promijenili, iako se još uvijek osjeća nepovjerenje i u posljednjoj studiji objavljenoj 2010. godine.

U radu Stjepana Matkovića „Povijesne teme u programima hrvatskih političkih stranaka: 1989.-1990.“ navodi se odmicanje od jedinstvenoga povijesnog narativa gdje NOB prestaje biti ishodištem historijskoga referentnog događaja, a javni prostor postaje otvoreniji za iznošenje programa stranaka i njihovih povijesnih interpretacija. Svaka nova stranka donosi svoju priču o nastajanju pozivajući se na određene događaje u povijesti

kao što se npr. Hrvatska seljačka stranka povezuje s politikom Stjepana Radića, Hrvatska stranka prava s Antom Starčevićem, Hrvatska narodna stranka s idejama i političarima Hrvatskog proljeća itd.. Rad pokazuje kako je pokret – stranka HDZ svojom politikom općeg pomirenja te okupljanja svih Hrvata u samostalnu državu dobio najviše potpore. U radu Snježane Koren „Korisna prošlost“ prikazuje se koji je povijesni narativ uzet kao novi službeni, za što autorica navodi primjer deklaracija Hrvatskog sabora (o Domovinskom ratu, o Oluji) koje imaju funkciju stvaranja utemeljiteljskog mita hrvatske države, a time prisilno i svih njezinih stanovnika.

U posljednja dva rada ovog dijela knjige, „Drugi-strani-neprijatelj“ Gorana Gretića i „Identitet i drugi“ Maje Jelić, vraćamo se na pitanje o našoj percepciji drugih, jer druge stavlja izvan „našeg“ konteksta pa to generira podjelu, što u određenim situacijama može dovesti do sukoba.

U drugome su dijelu knjige četiri studije slučaja. U studiji „Propaganda protiv istine: slike rata u medijima 1991. godine“ argumentira se da je rat na teritoriju bivše Jugoslavije bio pomno isplaniran, a započet je medijskim ratom i propagandom koji su stvorili osjećaj neizbježnosti oružanog sukoba. Autor Igor Kanižaj citira jednoga totalitarnog političara „mogu psihološki uništiti neprijatelja prije nego što se vojska uopće pokrene; mjesto artiljerije zauzet će propaganda, kada neprijatelj bude u potpunosti demoraliziran iznutra, bit će dovoljan jedan udarac“. Nekoliko događaja popraćenih u medijima kao što su pad Vukovara 1991., bombardiranje sarajevske tržnice 1995. te pokolj u albanskom selu Račku 1999., izazvali su u međunarodnoj zajednici interes za rat u bivšoj Jugoslaviji te potaknuli njezinu intervenciju. Rad Gordane Đerić „Velike priče“ i mit o postkomunizmu – sećanje na Zorana Đinđića“ tematizira kulturu sjećanja u Srbiji prije i poslije Zorana Đinđića kao predsjednika koji je mit o srpskoj žrtvi sveo u realne okvire te primirio srpsku agresivnu politiku. Sljedeće dvije studije slučaja prikazuju promjenu imena trgova gradova i ulica ovisno o vremenu i vlasti u svrhu promjene službene povijesti i sjećanja građana. To se dogodilo i s Meštrovićevim paviljonom, čime se bavi rad Vjerana Pavlakovića „Sukob, komemoracije i promjene značenja: Meštrovićev paviljon kao prijeporno mjesto sjećanja“. Kasnije preimenovana zgrada, originalno sagrađena u čast Petra I. Karađorđevića, služila je jedno vrijeme čak i kao vjerski objekt, džamija, dok danas ima galerijsku namjenu. Sam je trg nekoliko puta mijenjao ime, a posljednja promjena mu je iz Trga hrvatskih velikana u novo-staro ime Trg žrtava fašizma. Slično, iako ne isto, dogodilo se i s banjalučkim ulicama koje su, između ostalog, nisu prošle samo preimenovanje nego i rušenje nekih objekata koji nisu odgovarali novijoj slici povijesti, što je opisano u radu Armine Galijaš „Sjećanje ili zaborav kroz preimenovanja, rušenja i gradnju“. Poznata džamija Ferhadija minirana je i srušena sa zemljom, kao i ostali spomenici „tuđe“, nesrpske

kulture, čime se ne dovodi u pitanje samo povijesno sjećanje nego i civilizacijski dosezi uopće.

Poseban dio knjige zauzimaju radovi o kulturi sjećanja u Bosni i Hercegovini te povezivanje nacionalnog i vjerskog identiteta, čime se bavi rad Denite Sarač Rujanac naslova „Položaj vjerskih zajednica i njihova djelatnost tokom 1980-ih godina u Bosni i Hrcegovini“. Polazi se od teza da su Bošnjaci primjenjivali miroljubiviju i antišoviniističku politiku. Diskurs koji je primjenjivan u bosansko-muslimanskim zajednicama tek je krajem osamdesetih godina 20. stoljeća počeo pokazivati znakove nacionalističkog karaktera i želje za ujedinjenjem, a projekcija Bosanaca kao muslimana postaje njihov vezivni element te se počinje pozivati na tu prošlost kao specifikum koji ih razlikuje od ostalih naroda u BiH. U radu Šaćira Filandre „Politika imena: od Muslimana do Bošnjaka“, prikazan je proces oblikovanja bošnjačkog identiteta. Iako su po teritorijalnoj kategoriji svi stanovnici Bosne zapravo Bosanci, terminom Bošnjak izražava se specifično bosanski muslimanski identitet nužan u međunarodnoj obrani vlastitog suvereniteta. Povijesno sjećanje bošnjačke naracije koje se provlači kroz radove Sabine Veladžić „Kretanje ka nultoj točki – politički narativ SDA 1990.-1992. kao temelj kulture sjećanja Bošnjaka“ i Amre Čusto „Bliska prošlost i nova sjećanja“ ocrtavaju temelj na kojem se gradi narodni mit Bošnjaka od srednjovjekovne tradicije slobodne banovine i kraljevstva Kotromanovića, bogumila i Crkve bosanske, otomanskog razdoblja, pa sve do oslobodilačkog rata protiv agresora devedesetih godina 20. stoljeća. Radom Envera Kazaza „Poetika svjedočenja i otpora“ u kome se obrađuje književnost i društveno pamćenje u BiH, završava pretposljednji dio zbornika.

Znanstvena reakcija na pogrešne navode ne samo da je moguća nego i nužna u cilju obrane budućih generacija. Naslov rada Dubravke Stojanović „Eksplozivna naprava s odložnim dejstvom; Slika ratova 90-ih u srpskim udžbenicima povijesti“ upućuje na agresivnu perspektivu tumačenja povijesti u školskim knjigama. Udžbenici su proučavani tijekom duljega razdoblja, u konkretno srpskom slučaju od 1993. do 2005. Kroz nejasno prikazivanje granice Srbije, preuveličanim žrtvama Srba u NDH te iskonstruiranim pričama o urotama protiv Srba, učenici nisu mogli dobiti adekvatnu sliku o svojoj državi kroz povijest te im je, nažalost, usađena paradigma žrtve i stalne opasnosti za koju postoji određena šansa da je, barem djelomično, prenesu na buduće naraštaje. Hrvatski udžbenici pate od sličnog kompleksa prikazanog u radu Damira Agičića „Prikaz postanaka suvremene Republike Hrvatske u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu“. Prikazano je kako se planski stvara narativ da su Hrvati sve od unije s Ugarskom, preko Habsburške Monarhije do Jugoslavije isključivo žrtve, dok se stradanja drugih naroda opisuju u par rečenica i navode kao opravdana reakcija hrvatske strane ili oslobađanje okupiranog prostora.

Upletanje vlasti u školski povijesni program smanjuje se nakon 2000-ih u objema zemljama pa je tumačenje povijesti u udžbenicima prepušteno objektivnosti stručnjaka.

Knjiga našoj javnosti predstavlja novo polje analize sjećanja. Pokazuje kako taj fenomen ima funkciju u legitimiranju ili delegitimiranju određenoga političkog poretka. Riječ je o knjizi koja za ove prostore predstavlja velik doprinos kulturi sjećanja te postavlja standarde razvoja društveno-humanističkih znanosti. S obzirom na to da kultura sjećanja ima važno mjesto u konstrukciji nacionalnog identiteta, smatram da je bavljenje tim fenomenom zalog za tolerantniju budućnost.

VLADIMIR HUNJAK ŠTULA